

ILONA KULAK

Uniwersytet Jagielloński, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-4229-6087>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2023. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

POLSKI SPISZ JAKO REGION POGRANICZA. Z PERSPEKTYWY JEGO MIESZKAŃCÓW

Słowa kluczowe: polski Spisz, pogranicze, język, kultura, Korpus Spiski.

STRESZCZENIE

Polski Spisz – miejsce zetknięcia się różnych grup etnicznych czy religijnych – to niezaprzeczalny przykład regionu pogranicza, pojmowanego w sposób szeroki – jako sfera współlistnienia różnych zjawisk. Celem artykułu jest omówienie typów granic, z jakimi mamy do czynienia na wspomnianym terenie. Wielowymiarowego i syntetyzującego spojrzenia dokonuje się z perspektywy autochtonów, toteż materiał badawczy został wyekscerpowany z Korpusu Spiskiego – bazy tekstów i nagrań gwarowych dokumentujących język mieszkańców Spisza, powstałej w wyniku indywidualnych i grupowych wywiadów z osobami zasiedlającymi polskie wsie. Na jego podstawie wyodrębnia się pogranicza w wymiarze geograficznym, etnicznym, religijnym, językowym, społeczno-kulturowym oraz czasowym. Niniejszy szkic ma więc charakter interdyscyplinarny: podnosi tematykę słowiańskich kontaktów językowych i kulturowych, odwołuje się do badań socjolingwistycznych, dialektologicznych oraz antropologiczno-etnologicznych. W początkowej części pracy autorka odwołuje się do różnych kategorii pogranicza i krótko przedstawia dzieje Spisza. Następnie, w właściwej części artykułu, łączy wiedzę encyklopedyczną z informacjami pozyskanymi od respondentów. Dokonany przegląd pokazuje, że polski Spisz jest obszarem wyjątkowym na tle innych regionów geograficzno-historycznych. Stanowi bowiem kontaminację pierwiastków polskich i słowackich, a także węgierskich, niemieckich, żydowskich, romskich i wołoskich. Można go uznać za pogranicze strefowe, zamieszkiwane przez pokrewną społeczność słowiańską. Podobieństwo języków i kultur sprawia, że obecnie na polskim Spiszu nie ma ostrych konfliktów etnicznych czy narodowościowych, a mieszkańców charakteryzuje otwartość. Jak wynika z materiału, górali spiskich cechuje równocześnie opozycyjna postawa – etnocentryzm ludowy, czyli niechęć do tego, co inne, obce i nieznanne. Jego źródła upatrywać należy w przemianach polityczno-historycznych zachodzących na przestrzeni wieków.

1. WSTĘP

Kształt Polski zmieniał się wielokrotnie. Początkowo był to niewielki kraj nad Wisłą, później ogromny – sięgający do Morza Czarnego, na jakiś czas w ogóle zniknął z mapy europejskiej, w końcu, po drugiej wojnie światowej, wrócił – jak mówił Czesław

Miłosz – do swoich granic etnicznych, przesunął się też na tereny uprzednio niemieckie (Miłosz 1995, 16–18). Zmiany te przyczyniły się do powstania szerokiej strefy przejściowej, szczególnie od strony południowej i wschodniej, zamieszkiwanej przez oddziałujące na siebie różne grupy etniczne i wyznaniowe. Złożona sytuacja pogranicza stała się zatem naturalnie przedmiotem interdyscyplinarnych dyskusji – temat podejmowali przedstawiciele wielu dyscyplin: etnografii, geografii, historii, socjologii. W związku z rozwojem dialektologii zagadnienie znalazło się także w polu zainteresowań językoznawców (Popowska-Taborska 1965; Gala 1994; Labocha 1997; Sowa 2003; Labocha 2009; 144; Smułkowa 2016; Bednarczyk 2018). Ich prace dotyczą nie tylko kwestii teoretyczno-metodologicznych, lecz przede wszystkim empirycznych: badacze przyglądają się m.in. wybranym obszarom granicznym z perspektywy zasiedlających je grup społecznych, choćby Kresom Wschodnim (np. Rieger 2018), Łemkowszczyźnie (np. Knutel 2012), Podlasiu (np. Barwiński 2014) czy Śląskowi (np. Szczepański 1999; Wiatr 2016), w tym Śląskowi Cieszyńskiemu (np. Greń 2000; Bogoczová, Bortliczek 2014).

Wśród wspomnianego typu publikacji brakuje syntetyzującego i wielowymiarowego spojrzenia¹ na współczesny polski Spisz², który przez wzgląd na losy historyczne³ stanowi niezaprzeczalny przykład regionu pogranicza, a więc – zgodnie z definicją Andrzeja Sadowskiego – obszaru zamieszkiwanego przez przedstawicieli dwóch lub więcej zbiorowości traktowanych w społecznej świadomości jako odrębne (Sadowski 2008, 18). Celem artykułu jest zatem wskazanie możliwie wszystkich typów granic, z jakimi mamy do czynienia na wspomnianej przestrzeni. Pogranicze pojmuję się bowiem w opracowaniu szeroko, nie tylko w wymiarze terytorialnym, lecz także językowo-kulturowym. Niniejszy tekst ma tym samym charakter interdyscyplinarny: wpisuje się w tematykę słowiańskich kontaktów językowych i kulturowych, ściślej w historię polsko-słowacką, a także w tradycję badań socjolingwistycznych, dialektologicznych i antropologiczno-etnologicznych⁴.

Co istotne, opisu dokonuje się z perspektywy mieszkańców regionu, toteż ich liczne wypowiedzi wyekscerpowano z *Korpusu Spiskiego* – zbioru tekstów i nagrań gwarowych

¹ Na temat polskiego Spisza powstało wiele opracowań, zarówno historycznych oraz geograficznych (np. Kamocki i Skawiński 2003; Patek 2007; Krzywda 2012), jak i językoznawczych (np. Sowa 1990; Grochola-Szczepanek 2007, 2012). Nie ukazała się jednak dotychczas praca, która pokazałaby wielowymiarowość granic regionu w związku, przejrzyście, a zarazem możliwie całościowy sposób, uwzględniający głos współczesnych mieszkańców regionu.

² Polska część Spisza stanowi około 195 km², a więc nieco ponad 5% całego obszaru (pozostała część krainy, tj. ok. 3500 km², należy do Słowacji). Geograficzną granicę od zachodu wyznacza rzeka Białka, która oddziela go od Podhala. Od południa i południowego wschodu obszar sąsiaduje ze Słowacją, natomiast od północy i północnego wschodu krąg zatacza Dunajec (Grochola-Szczepanek 2012, 30). Polski Spisz obejmuje 15 wsi przynależących do trzech gmin: Nowy Targ (Dursztyn, Krempachy, Nowa Biała), Łapsze Niżne (Falsztyn, Frydman, Kacwin, Łapszanka, Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Niedzica, Niedzica-Zamek, Trybsz) oraz Bukowina Tatrzńska (Czarna Góra, Jurgów, Rzepiska).

³ Historię polskiego Spisza na tle całego regionu zarysowano w następnej części artykułu.

⁴ Sfera społeczno-kulturowa współczesnej wsi jest ściśle związana ze zjawiskami językowymi.

dokumentujących współczesną polszczyznę Spiszaków⁵. Podczas przeszukiwania bazy korzystano z różnego typu kwerend prostych lub złożonych, a słowami kluczami były wyrazy bądź sekwencje, które mogły się pojawić w spostrzeżeniach badanych na temat granic i pogranicza, np.: *Słowacja, Polak, góral, Podhale*. Nie brano pod uwagę takich parametrów jak wiek, płeć czy wykształcenie informatora, uznając je za niekonieczne w wypadku pracy mającej charakter szkicu.

Zgromadzony materiał stanowił podstawę wyodrębnienia kilkunastu opozycji (np. Polska – Słowacja, Spisz – Podhale, gwara – język ogólny) przyporządkowanych nadrzędnym wymiarom pogranicza, mianowicie wymiarowi (1) przestrzennemu, (2) etnicznemu, (3) religijnemu, (4) językowemu, (5) społeczno-kulturowemu i czasowemu. Opisano je w kolejnych częściach artykułu⁶. Spostrzeżenia poczynione na podstawie wypowiedzi mieszkańców regionu potwierdzają odpowiednie cytaty, opatrzone danymi personalnymi informatora (podaje się jego płeć, rok urodzenia, miejsce zamieszkania). Ze względu na ograniczenia formalne w artykule zaprezentowano jedynie niewielką część wyekscerpowanych relacji. Zaznaczyć również należy, że fragmenty wywiadów przytaczano w takiej formie, w jakiej istnieją w *Korpusie Spiskim*⁷, a więc w postaci standaryzowanej (ortograficznej), bez znaków interpunkcyjnych na granicy poszczególnych segmentów.

2. ZARYS HISTORII SPISZA

Skład narodowościowy czy wyznaniowy Spisza (w tym polskiej części) wiąże się ściśle z jego losami, dlatego analizę materiału winien poprzedzić zarys historii regionu. Pokazuje ona bowiem, że wspomniany teren był przez wiele stuleci poddawany silnym oddziaływaniom społecznym i politycznym płynącym z Polski, Węgier oraz Słowacji. Kultura spiska nosi również ślady wpływów niemieckich czy wołoskich.

Przypuszcza się, że do XI wieku region należał do Polski i dopiero w roku 1108 przeszedł pod panowanie władców węgierskich, którzy przyczynili się do założenia pierwszych osad, spustoszonych w połowie XIII wieku przez najazdy tatarskie. Król Węgier i Chorwacji (Bela IV) sprowadził zatem kolejnych osadników z Saksonii, a przez kolejne lata nad obszarem panowały rody węgierskie. W roku 1412 król Władysław Jagiełło przejął 13 miast spiskich, stanowiących zastaw pożyczki udzielonej królowi Węgier,

⁵ Wspomniany korpus powstał w ramach projektu *Język mieszkańców Spisza. Korpus tekstów i nagrań gwarowych* realizowanego w latach 2015–2019 w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem Heleny Grocholi-Szczepanek (por. m.in. Grochola-Szczepanek, Górski, Waldenfels i Woźniak 2019). Zamieszczony w nim materiał to wynik indywidualnych oraz grupowych wywiadów z osobami zamieszkującymi wsie położone na polskim Spiszu. W czasie badań zgromadzono ponad 400 godzin nagrań, z których 250 przetranskrybowano i włączono do bazy (Grochola-Szczepanek 2017, 110). W tym momencie najistotniejsza jest archiwizacja mowy użytkowników posługujących się kodem gwarowym, więc – mimo prób równoważenia materiału pod względem wieku badanych – w korpusie przeważają wywiady z najstarszymi mieszkańcami wsi spiskich (Grochola-Szczepanek 2017, 110).

⁶ Każdy z wymienionych wymiarów wymagałby oczywiście osobnego, szerszego omówienia.

⁷ Wprowadzono jedynie niewielkie zmiany redakcyjne.

Zygmuntowi Luksemburczykowi. Utworzone wówczas starostwo spiskie pozostawało pod administracją polską przez ponad 350 lat (Sikora 2010, 10–11). W tym czasie, w XV wieku, na ziemi spiskie dotarli Wołosi – bałkańscy pasterze koczownicy. Ich kilkuwiekowa obecność wpłynęła na kulturę miejscowej ludności oraz budownictwo pasterskie (Woźny 2012, 65).

Podczas konfederacji barskiej (1768 rok) Austria przejęła starostwo spiskie, później również czorsztyńskie, nowotarskie oraz sądeckie. Po I rozbiórce Polski (1772 rok) pierwsze z nich włączono do Węgier, pozostałe – do Galicji. Zróżnicowane etnicznie osadnictwo i przynależność regionu do różnych państw sprawiły, że skład narodowościowy Spisza na przełomie wieków XIX i XX był złożony. Większość stanowili Słowacy. Ludność polska przeważała jednak na północy, na południu dominowali Węgrzy. Miasta zasiedlali Niemcy (Sikora 2010, 11).

W roku 1918 Spisz został zajęty przez wojska polskie, potem – w roku 1919 – teren przejęły wojska czechosłowackie (Krzywdą 2012, 18–22). W roku 1924 Liga Narodów zatwierdziła ostatecznie granicę polsko-czechosłowacką, która była raczej „dziełem dyplomatów [...], a nie wyrazem woli mieszkańców Spisza czy odbiciem stosunków etnicznych. Planowany plebiscyt nie doszedł do skutku ze względu na niskie uświadomienie ludności” (Kroh 2000, 23). Część regionu włączono wówczas do powiatu nowotarskiego. W roku 1938 do Polski przyłączono Jaworzynę z przyległymi partiami Tatr oraz Leśnicę Pienińską, natomiast w roku 1939 cały polski Spisz ponownie zajęła Słowacja. W roku 1945 ziemi spiskie wróciły jednak do Polski. Ostatecznie, pod koniec lat 60. XX wieku, wytyczono granice na wzór tych z lat 1920–1938 (Kroh 2000, 23; Krzywdą 2012, 22).

3. WYMIAR PRZESTRZENNY

W wymiarze przestrzennym, uwarunkowanym czynnikami geograficznymi, historycznymi oraz politycznymi, należy przede wszystkim wyróżnić pogranicze międzypaństwowe (opozycja Polska – Słowacja). Na południu i południowym-wschodzie regionu przebiega bowiem granica polsko-słowacka, której zmienność w ciągu ostatnich wieków determinowała kierunki i natężenie migracji oraz odmienne rodzaje polityki narodowościowej (Barwiński 2014, 281). Wywarła też wpływ na aktualny kształt powiązań etnicznych czy kulturowych. Współcześnie miejscowości graniczne stanowią Jurgów, Rzepiska, Łapszanka, Łapsze Niżne, Kacwin oraz Niedzica. Autochtoni nie mają jednak bezpośredniej styczności z ludnością zasiedlającą wsie słowackie, gdyż linia terytorialna przebiega przez obszary niezamieszkane – zalesione lub bezleśne grzbiety Zamagurza – niewielkiego subregionu geograficznego w północnej części Pogórza Spiskiego.

Przesunięcia granicy, następujące kilkakrotnie w pierwszej połowie XX wieku, wciąż są żywe w świadomości mieszkańców regionu. Co ważne, dla osób starszych opisywane wydarzenia stanowią wspomnienia osobiste, często przykre (zmiany polityczne rodziły przecież wiele problemów społeczno-ekonomicznych), dla ludzi młodszych zaś to pamięć przekazana, por. np.

potem zaraz po wojnie no my do roboty chodzili za Słowińska my chodzili do roboty tam dzieci tam bo tam y dużo nie... tam lasy są popod góry a nie ma tam dużo ludzi no to my tam chodzili do pracy do takich szkółek chodziliśmy to trza było plewić te smre... smreczki to chodzić to dość te... dość takiego było ciekawe naprawdę chodziliśmy bez granicę tak zieloną granicę bez wodę nie? nale wojsko tu przyszło no bo ś kiedy my byli w Polsce no to granica była połapali nas żołnierze nas wzięli na na placówkę co to za robotą że tu idziecie? zawołali potem ojców noji gwarzyli że że my tam chodzili do roboty zarabialiśmy na tym dość ciężko no to też cosi chcemy zarobić no dobrze nale trza przepustki zrobić i normalnie drogą chodzić nie tak i tak no był dobry naprawdę był ten dowódca był dobry (mężczyzna, ur. 1934, Jurgów);

ja na Słowińsku całe życie ani m nie robił ani tam nie byłem no no bo wtedy y no przepustki choćby chciał to nie dali no (mężczyzna, ur. 1944, Czarna Góra);

[pierwszego września Armia Słowacka wkroczyła aż po Nowy Targ i do Zakopanego nie niemiecka tylko słowacka noji przesunęli granicę na rzekę Białkę tak jak była za Madziarów czyli Królestwo Węgierskie granica z powrotem na Białkę czyli Jurgów jak w czasie okupacji był na na Słowacji był po stronie słowackiej tak że mój dziadek [...] nie ruszając się z chałupy cztery razy zmieniał obywatelstwo cztery razy mu się granica przekładała (mężczyzna, ur. 1958, Jurgów);

oni mieli tak pole jak mieli kacwinianie niedziczanie na Słowińsku ino jak zmienili granicę zaostrzyli w pięćdziesiątym drugim albo trzecim zaostrzyli granicę że im nie wolno było iść na Słowińsko zabronili to potem kupili pole na Dursztynie no bo nie mieli to już biedzili nie mieli co robić nie mieli jak robić nie wolno im było to taka głupia polityka no nie wolno było jeździć na Słowińsko noji zostały pola na Słowińsku nie? z tamtej strony granicy (mężczyzna, ur. 1958, Nowa Biała);

a my tu cały czas jesteśmy w jednym miejscu można powiedzieć ino nam granice poprzesuwal i region jest regionem (mężczyzna, ur. 1987, Krempachy).

Zmiana granic wiązała się w szczególności z utratą ziem i – co za tym idzie – dochodów. O ile protokoły krakowskie z roku 1924 umożliwiały lokalnej ludności przejście przez granicę w celach gospodarczych, głównie wypasu bydła (Woźny 2012, 68), o tyle po II wojnie światowej, szczególnie w latach 50., wjazd na terytorium Słowacji został ograniczony. Mieszkańcy polskich wsi spiskich posiadający pola za granicą utracili możliwość swobodnego przemieszczania się, co spowodowało, że skala pasterstwa zmalała. Wprawdzie istniała możliwość zdobycia przepustki, ale zawsze łączyło się to z kosztami, a najczęściej łapówkami. Ułatwiony wstęp na Słowację miały jedynie osoby, które zadeklarowały narodowość słowacką. Było to jednak wówczas postrzegane negatywnie (nadal zresztą respondenci są w tej kwestii podzieleni). Niektórzy Polacy decydowali się więc na nielegalne przekraczanie granicy na terenach zalesionych, kwitł również przemyt. Ciągłe zmiany polityczne powodowały także poczucie obcości, osamotnienia, braku przynależności do państwa, por. np.:

bo to było zawsze tu taki ten Spisz... no to nie byliśmy przy Polsce to te ludzie starsi to... no to te z za du... za Dunajcem to już była Polska a my tu były tak raz Słowińsko raz Polsko to my takie były niczyje (kobieta, ur. 1939, Niedzica).

Przedmiotem rozważań o charakterze geograficzno-historycznym należy uczynić nie tylko pogranicze zewnętrzne, które „przekształca się z wcześniejszych obszarów przygranicznych w następstwie systematycznych i trwałych kontaktów między przedstawicielami narodów i kultur oddzielanych dotychczas granicami” (Kurzępa 2007, 11–12; por. Sadowski 1995, 44), lecz także pogranicze wewnętrzne, a więc takie, które występuje, „kiedy mamy do czynienia z obszarem (miejscem) kontaktu społeczno-kulturowego w obrębie państwa między przedstawicielami dwóch lub więcej narodów” (Sadowski 1995, 43) bądź innych wspólnot językowo-kulturowych (Barwiński 2014, 284). Drugi stan rzeczy wynika oczywiście z wielokrotnych zmian przynależności politycznej oraz procesów osadniczych czy migracyjnych (Barwiński 2014, 284) i stanowi o odrębności danego regionu względem innego. W wypadku opisywanego terenu będzie to pogranicze Spisz – Podhale⁸.

Wsie spiskie od Podhala oddziela naturalnie rzeka Białka. Po jej lewej stronie znajduje się jedynie Nowa Białka, co stanowi wynik zmiany biegu koryta na przełomie wieków XV i XVI. Linia dzieląca dwie wspomniane krainy historyczno-etnograficzne pokrywa się z dawną granicą polsko-węgierską, toteż na terytorium miejscowości, przez które przepływa Białka, można odnaleźć pozostałości po Królestwie Węgierskim w postaci żeliwnych słupów wbitych przy rzece. Wspomina o tym informator z Jurgowa:

do dziś też są jeszcze słupki w lesie y z z tej granicy madziarskiej no bo wiecie jak tu była jak jak jak tu się granica tu by... tu była Królestwo Węgierskie natomiast za rzeką za wodą tak po naszymu to nazywali polska woda y poniew... odgraniczała Polskę od od... pierwsze od Madziarów a potem od Słowacji no to do dziś są przy przy rzece jeszcze te żeliwne takie słupy graniczne między Galicją a kró... a Królestwem Węgierskim (mężczyzna, ur. 1958, Jurgów).

Granica dzieląca Spisz i Podhale rysowała się najwyraźniej w czasie II wojny światowej. Podczas gdy na Podhalu toczyły się walki o niepodległość Polski, na Spiszu – zaanektowanym wówczas przez Słowację współpracującą z Niemcami – sytuacja była dość stabilna, a jego mieszkańcom nie brakowało żywności, por. np.

to uznawali że to Frydman i cały Spisz że to było państwo niemieckie więc więc oni tutaj grabili i i więcej tak dokuczali tutaj ludziom tak że gorzej wspominają właśnie Rusów niż Niemców no ale wspominają też moja mama wspomina że że miały tutaj w Dębnie znajomych no a Dębno już było to już była Polska i tam już była regulama wojna i była bieda okrutna bo nasi gadają że w ogóle nic im nie brakowało w czasie wojny i mieli co jeść i sklep był pełny i był cukier i mąka i wszystko co było noji... no to ale już w Dębnie była bieda to nieraz nosili no a na g... na Białce była granica i już tam dalej nie wolno było jechać (kobieta, ur. 1964, Frydman).

⁸ Północno-wschodnia część Spisza graniczy z Pieninami Środkowymi, czego mieszkańcy są świadomi. Opozycja między krainami nie jest jednak eksponowana w wypowiedziach informatorów i nie budzi większych emocji.

4. WYMIAR ETNICZNY⁹

Wymiar przestrzenny omówiony w uprzedniej części artykułu stanowi jeden z podstawowych aspektów pogranicza, choć nie najważniejszy. Pogranicze jest bowiem nie tylko obszarem przejściowym, położonym między dwoma lub kilkoma państwami czy regionami, lecz przede wszystkim miejscem przenikania się odmiennych narodowości czy grup etnicznych. Styczność wielu różnych wspólnot nie musi przecież wynikać z położenia geograficznego (Barwiński 2014, 284). Należy zatem wyróżnić na Spiszu opozycje międzygrupowe, których stronami są narody (Polacy – Słowacy – Romowie – Żydzi – Niemcy – Węgrzy = Madziarzy) bądź grupy etniczne: Wołosi – Spiszacy – Podhalanie = Górale – Górale Pienińscy).

Z rozmów przeprowadzonych podczas badań terenowych na Spiszu wynika, że zdecydowana większość osób zamieszkujących ten region (77%) uznaje się za Polaków, Słowacy stanowią natomiast 15% ogółu (Kulak 2019, 73–74). Zasadniają oni głównie takie wsie, jak Nowa Biała, Krempachy czy Jurgów (por. Skawiński 2003, 957). W obu wypadkach czynnik decydujący o wyborze tożsamości stanowi przede wszystkim miejsce urodzenia, por. np.

ja się urodził w Polsce no to jakże mogę być Słowakiem jest tu parę takich Słowaków ale ale w sumie wy będziecie wiedzieć więcej powiedzcie wy y jakie tu mogło być Słowacja wtedy? tu było pięć lat nie? tam czy sześć to dokładnie... (mężczyzna, ur. 1947, Rzepiska).

Rzeczywista grupa ludzi utożsamiających się z narodem słowackim jest mniejsza (por. Kantor 1997, 153). Błąd statystyczny wynika ze sposobu prowadzenia badań: ponad połowę wywiadów gwarowych przeprowadzono z osobami starszymi, które – w przeciwieństwie do osób młodszych – częściej uznają się za Słowaków. Dodać trzeba, że przedstawione w tym artykule dane pokrywają się z rezultatami badań Marty Moskal (2000) oraz Janusza Kamockiego i Marka Skawińskiego (2003), przeprowadzonych na początku XXI wieku.

Szczególną uwagę zwracają identyfikacje na poziomie regionalnym: 14 osób uznaje się po prostu za Spiszaków (Kulak 2019, 79–82). Takie oświadczenia odzwierciedlają silne poczucie więzi z kulturą i tradycją obszaru bądź wynikają z częstej zmiany granic państwowych (por. Jasiński 1997, 88). Unikanie jednoznacznej deklaracji narodowej i zastępowanie jej przynależnością regionalną ma według Ryszarda Kantora „walor pragmatyczny, zmierza [bowiem – uzupełnienie I.K.] do tuszowania konfliktów [...] między przedstawicielami obu opcji narodowych. Jest próbą ukierunkowania emocji w stronę działalności regionalnej” (Kantor 1997, 152).

Należy także zaznaczyć, że polską część Spisza, głównie w Czarnej Górze, Niedzicy, Trybszu, Nowej Białej oraz Jurgowie, zamieszkuje współcześnie ok. 500 Romów (Skawiński 2003, 957). Społeczność ta przed wojną była jednak liczniejsza, por. np.

⁹ Wymiar ten autorka przedstawiła szerzej w artykule *Tożsamość narodowo-etniczna mieszkańców Spiszu (na podstawie badań korpusowych)* (Kulak 2019).

było już strasznie dużo Cyganów po wojnie potem do Huty powyjeżdżali jak Hutę zaczęli budować to wtedy tam powyjeżdżali (kobieta, ur. 1930, Jurgów).

Do II wojny światowej obszar zasiedlała jeszcze społeczność żydowska, węgierska (madziarska), a w wiekach wcześniejszych – osadnicy niemieccy i wołoscy pasterze, wywodzący się z Półwyspu Bałkańskiego.

Ze zgromadzonego materiału wynika, że obecnie brak na Spiszu wyraźnego podziału narodowościowego, choć Słowacy traktowani są niekiedy z dezaprobatą. Ma to m.in. związek z używaniem przez nich języka polskiego (a właściwie gwary spiskiej jako regionalnej odmiany polszczyzny), co według Polaków stoi w sprzeczności z ich deklaracjami narodowościowymi. Podkreśla się także to, że północno-zachodni kraniec Spisza należy obecnie do Polski, a jednym z głównych wyznaczników tożsamości jest przecież według Spiszaków przestrzeń terytorialna. Uwadze społeczności spiskiej nie umknęła również niepatriotyczna postawa niektórych mieszkańców regionu. Wiele osób dla korzyści materialnych zmieniło niegdyś swoje obywatelstwo na słowackie, por. np.

e ja zaś gadam że okrutne Słowacy a polski chleb jedzą no ja nie gadam no było Słowińsko no to było Słowińsko ne jak my przy Polsce to co o Słowińsku gadać jak jak my w Polsce? (kobieta, ur. 1941, Niedzica-Zamek);

my akurat czujemy się Polakami mamy korzenie po pol... polskie myślę że są i tacy co się czują Słowakami ale... mogliby się czuć bo mają słowińskie korzenie ale są i tacy co myślą że s... że są Słowakami a nie umieją ani słowa po słowińsku (mężczyzna, ur. 1950, Kacwin);

dziewięćdziesiąt siedem procent było tu Słowaków a za Słowińska nie było ani jednego Polaka ci co się co się przed wojną czuli Polakami to jak my byli przy Słowińsku to wszystko było Słowacy ani jednego nie było Polaka (kobieta, ur. 1930, Jurgów).

W wymiarze etnicznym, na poziomie regionalnym, wyraźnie rysuje się ponadto opozycja Spiszacy – Górale (w gwarze spiskiej 'mieszkańcy Podhala'). Te dwie wspólnoty cechują się silnym poczuciem odrębności językowej, kulturowej, a także historycznej. Szczególna rozbieżność między nimi przypadła na lata wojenne (doszło wówczas do zróżnicowania ekonomicznego obszarów zasiedlanych przez Spiszaków i Podhalań¹⁰). Wraz z rozwojem cywilizacyjnym i większą mobilnością społeczeństw wiejskich nastąpiło jednak stopniowe przenikanie się obu grup. Obecnie coraz więcej Podhalań zamieszkuje wsie spiskie, a ich kultura wywiera coraz większy wpływ na kulturę spiską, co podkreślają szczególnie młodszy respondenci, por. np.

kultura niby podobna ale w muzyce widać że Spisz ma bardziej takie rytmiczne takie skoczne rytmy bardziej węgierskie a Górale jest to ciężka muzyka skrzypcom basom i... i tak samo z tańcem my mamy taniec wykrzesany i i mamy bardziej solowy zbójnicki juhaski niż na Spiszu jest nie ? bardziej w parach tańczą bardziej rytmicznie bardziej taki jest pod nogę nie? ... widzę takie no noji i każdy Góral czuje się...

¹⁰ Więcej na temat konfliktu spisko-podhalańskiego pisze Paweł Schmidt (1996).

strasznie jest patriotą Polakiem się czuje okropnie nie? a tu oni znowu się czują Słowakami noji tak że to też jest taka różnica nie? (mężczyzna, ur. 1994, Nowa Biała);

ten wpływ tego Podhala jest bardzo bardzo mocny na na na na na ludzi i i... no w w... nie wiem w Nowej Białej na przykład to to straszne to jest jak na odpust idziesz to... w większości to już można powiedzieć tak se... sześćdziesiąt siedemdziesiąt procent to już Górali w Białej jest (mężczyzna, ur. 1987, Krempachy);

dawniej to tak było nie? że jak na przykład chodziło się ku dziewczynie nie? y co była na Podhalu nie? u Górali nie? no to tak tak ludzie tak docinali nie? że e Spizak Spizak nie? tak lubil... lubili docinać nie? nale teraz to już tak zanika najbardziej jeszcze to Nowa Biała neji Krempachy to oni tam jeszcze... ten Spisz to najbardziej taki jest zachowany bo oni tam gadają typowo po spisku i noszą stroje nawet msza jest po słowacku y suma i to jest tam jeszcze typowy Spisz nale co wam jeszcze mogą powiedzieć że... y tak jak mi jeden chłop z Białki gadał że tak jak my tu Rzepiska to nie były nigdy uznawane za za Spisz no bo p... że pierwsi osiedleńcy tutaj to że byli Górale no (mężczyzna, ur. 1996, Rzepiska).

Rzadko wspomina się o opozycji Spiszacy – Górale Pienińscy. W korpusie odnaleziono jedynie dwie wypowiedzi, które świadczą o poczuciu odrębności obu grup etnicznych, por.

no za Dunajcem no to już są... y chodzi tu bardziej o sromowian tak tych tych no to... jejciu oni się nazywają Górale pienińscy nie? no tak tak się oni nazywają a mają na pewno inne kulturę bo to już jest inny inna gwara inaczej się gada tam (kobieta, ur. 1965, Łapsze Niżne);

też jest tak że to starsi ludzie to patrzą prze... przez pryzmat tego co się y działo na... podczas y ne ne drugiej wojny i nasze tereny właśnie z tymi z góralami y pienińskimi się no żarli (mężczyzna, ur. 1991, Niedzica).

Drugi cytat informuje dodatkowo o konflikcie w latach wojennych. Nie potwierdzają jednak tej niezgody dostępne źródła historyczne. Wydaje się, że stosunek Spiszaków do północno-wschodnich sąsiadów jest raczej neutralny, szczególnie że granica między zamieszkiwanymi przez nich obszarami ma zaledwie kilka kilometrów.

5. WYMIAR RELIGIJNY

Jedną z podstaw delimitacji strefy pogranicza i czynnikiem determinującym jej odmienność od pozostałych regionów są procesy wyznaniowe (Barwiński 2014, 284). Marek Barwiński pisze, że „gdy zróżnicowanie etniczne pokrywa się z wyznaniowym, grupom mniejszościowym teoretycznie łatwiej jest utrzymać własną tożsamość [...]. Gdy natomiast odrębność występuje jedynie na płaszczyźnie narodowej, przy identycznej religii, może dochodzić do zbliżenia kulturowego i zacierania różnic pomiędzy poszczególnymi społecznościami” (Barwiński 2014, 287). Z tą drugą sytuacją mamy do czynienia na Spiszu: zarówno bowiem Polacy, jak i Słowacy uznają się za katolików. Wspomnieć tutaj należy, że kilkadziesiąt lat wcześniej ziemie spiskie zamieszkiwali również protestanci, o czym przypomina jeden z kościołów mieszczący się w Krempachach. W miejscowości oprócz kościoła pw. Świętego Walentego (katolicki) stoi

kościół pw. Świętego Marcina – kiedyś kościół luterański (luteraninem był właściciel wsi), a współcześnie katolicki. Mieszkańcy wsi często przytaczają legendę o sporze katolików i luteranów dotyczącym wspomnianego kościoła. Według podania budynek miał przypaść tej wspólnoty, która liczy więcej wyznawców. Tuż przed północą wyznaczonego dnia spisu w rodzinie katolickiej narodziło się dziecko, więc kościół przypadł wspólnoty rzymskokatolickiej, por. np.

tyle wiemy że w Krempachach był po prostu y rozłam i zato są dwa kościoły w Krempachach po prostu był wyznawcy Marcina Lutra i byli katolicy i zato są dwa kościoły y w Krempachach Świętego Marcina co jest parafialny kościół to był wyznawców Marcina lu... Lutra a Świętego Walentego był katolik... i też był rozłam po prostu w Krempachach już dawniej nedy to jak dziadki opowiadają że to taki też rozłam był w tych Krempachach niesamowity i tak nie mam pojęcia czy to u sołtysa czy czy u rychtarza czy to było przyszło do tego już do takiego mocnego po prostu pojedynku albo dogadania że których... było ich jednakowo ile ludności było jednych tak i drugich i komu się dziecko urodzi do rana to ten ma... zostaje a ci co ich mniejsze to ma opuścić (mężczyzna, ur. 1958, Krempachy);

gadali że że była taka sytuacja że byli protestanci i byli katolicy u nas w Krempachach i że jedni i drudzy bili się że tak powiem o ten kościół że czyj to ma być ten kościół i zrobili spis y tych ludzi którzy którzy funkcjonowali w d... w Krempachach w danym momencie i że okazało się że no jak w bajce jednych i drugich jest telo samo ale że rzymsko-katolickiej rodzinie jakiejś urodziło się przed dwunastą dziecko... i tym sposobem po prostu została jakby parafia rzymsko-katolicka co się stało z protestantami tego już potem nikt nie gada (mężczyzna, ur. 1987, Krempachy).

Jak już wspomniano, ziemie spiskie zamieszkują również Romowie, których część to wyznawcy religii rzymsko-katolickiej. Pozostałe osoby należą natomiast do Chrześcijańskiego Zboru Świadków Jehowy, do tzw. *kociarzy*, por. np.

[Romowie – uzup. aut.] to są przeważnie katolicy ale teraz to jest tak że po tych miastach to przeszli na y tą wiarę zielonoświątkowców albo jehowów nie? (mężczyzna, ur. 1947, Czarna Góra);

neji jo... i ten nagałał Cygana żeby przystał do wiary tej ich kociarskiej będą dostawać zapomogi bo on ma dużo dzieci to on będą mu pomagać neji tak że e przestał i o... do kościoła chodzić wszystkich Cyganów wzięli haniok gdzieś do Dunajca i tam ich chrzcili tam... ten ten... nie wiem czy tam przyjechał jakiś ten ten ich ksiądz czy kto tam ten ten kociarz i tam ich przechrzcili na na na tych kociarzy (mężczyzna, ur. 1939, Frydman).

6. WYMIAR JĘZYKOWY¹¹

Do zacierania różnic między Polakami i Słowakami przyczynia się wspólny dla obu narodowości język – gwara spiska, którą posługują się w największym stopniu najstarsi mieszkańcy regionu. Na Spiszu bowiem – podobnie jak na innych obszarach

¹¹ Autorka omawia tę kwestię szczegółowo w artykule *Spiskie pogranicza językowe. Historia, stan i perspektywy badawcze* (w przygotowaniu).

pozamiejskich – dominuje współcześnie polszczyzna mówiona wsi, która „nie wyklucza pojawiania się w mowie ludności [...] elementów języka ogólnego”, a zarazem „dopuszcza możliwość funkcjonowania na wsi odmiany literackiej” (Kurek 1995, 12–13). Wielu młodych ludzi używa w kontaktach oficjalnych kodu ogólnego z naleciałościami gwarowymi, natomiast w kontaktach nieoficjalnych przestawia się na wysoko wartościowaną gwarę spiską, por. np.

to jest nieraz takie śmieszne że rodzice między sobą radzą gwara a do dziecka radzą po polsku oni chyba sobie nie zdają sprawy że go pozbawiają naprawdę czegoś ważnego że jak on się nie nauczy tej gwary w takich naturalnych warunkach to jak powiedział pan profesor Kąś to już wtedy ... potem żadne słowniki nie pomogą bo no bo on tego po prostu nie umie nie czuje (kobieta, ur. 1987, Jurgów).

Na opisywanym terenie interferencja zachodzi nie tylko między językiem ogólnym a gwara, lecz także między gwara spiską a podhalańską. Najwięcej zmian dokonuje się we wsiach graniczących z Podhalem, gdzie kontakt między społecznościami jest częstszy. Podhalańskie cechy gwarowe można zaobserwować głównie w mowie mieszkańców trzech wsi spiskich: Czarnej Góry, Jurgowa i Rzepisk. Chodzi m.in. o charakterystyczne wygłosowe *-k* w miejscu ogólnopolskiego *-ch*, np. *byłek, robiylek*. W pozostałych polskich wsiach spiskich pojawia się na końcu *-f*, czyli *byłef, robiylef*.

Mieszkańcy Spisza wciąż mają również kontakt z językiem słowackim, choć w codziennej komunikacji nie bywa on używany. *Po słowińsku*, jak mawiają Spiszacy, odprawiane są msze w niektórych kościołach, np. w Nowej Białej czy w Łapszach Wyżnych. Wiele starszych osób nadal modli się tylko po słowacku i przekazuje tę tradycję młodszym pokoleniom, por. np.

jak do szkoły ja chodził to nas uczyli wszystko po słowińsku ino język był polski jeden ale matematykę to normalnie po słowińsku wszystko to bo te przedmioty resztę wszystko nas to... dopiero potem to... już inna zmiana była no (mężczyzna, ur. 1944, Czarna Góra);

my się tu uczymy słowińskiego języka w szkole od pierwszej czy drugiej klasy mamy kontakt z y z ludźmi ze Słowińska y mamy nawet telewizję słowacką więc to też jest cały czas żywy kontakt z tym językiem noji to jest prawda że ja tym językiem nigdy nie tak nie radzę bo gwara to jest mój taki język pierwszy ale nas babka też nauczyła modlić się po słowińsku więc nie jest mi to też obce (kobieta, ur. 1987, Jurgów);

chodził em do w w szkole podstawowej żem chodził od drugiej klasy żem chodził sześć roków żem chodził po dwie le... dwie godziny tygodniowo uczył em się słowackiego też neji neji też my i... jak my o... bo też był em ministrantem za dziecka bodajże siedem roków ne to jak się chodziło z księdzem po kołędzie ne to też się i słowińskie kołedy śpiewało i neji neji ty... neji... na tu też młodzież ćwicz też ten zespół co mamy tu regionalny Hajduki ne to też i takie śpiewają po słowińsku i po pols... ne jako po spisku bo bo chodzi o to że że po ś... po spisku nie po polsku neji neji też tak nie robi to różnicy czy czy czy Polak czy Słowak... s... mszę mamy słowińską w kościele też o pół o pół ósmej rano w niedzielę neji to też tak jak komu pasuje to tak chodzi no no a takich zagorzałych Słowaków ne to będzie może ze dwudziestu jeszcze we wsi [...] po spisku gwara tak jak my gadamy teraz bo to nie ma tak że że po słowińsku ino o to że jako Spisz tu był dawno pod pod Słowińskiem nie? (mężczyzna, ur. 1977, Łapsze Wyżne).

Na Spiszu można się również zetknąć z językiem romskim. O kontaktach z językami: niemieckim, węgierskim, rumuńskim świadczą natomiast liczne zapożyczenia, np. *rajbać* ‘prać’ (niem. *reiben* ‘trzeć, nacierać’); *galyr* ‘kołnierz’ (węg. *gallér* ‘kołnierz z piór lub futra wokół szyi zwierząt’); *baciar* 1. ‘z nacechowaniem emocjonalnym o mężczyźnie lubiącym imprezy i życie towarzyskie’, 2. ‘łobuz’ (węg. *betyár* 1. ‘młodzian bez stałej pracy; przystojny młodzieniec’, 2. ‘rozbójnik’; 3. ‘łobuz’; 4. ‘pasterz na puszczie’); *bunc* ‘podpuszczkowy ser z mleka owczego, który po fermentacji (trwającej 10–12 dni) nadaje się do spożycia lub przerobu na bryndzę’ (rum. *bulă* ‘bryła, grudka, kłębek’)¹².

7. WYMIAR SPOŁECZNO-KULTUROWY ORAZ CZASOWY

Spisz jest ponadto pograniczem w wymiarze społeczno-kulturowym oraz czasowym. Zamieszkująca region społeczność wiejska, stoi – co oczywiste – w opozycji do społeczności miejskiej. Rozwój cywilizacyjny i procesy globalizacyjne powodują jednak, że obie wspólnoty językowo-kulturowe przenikają się i złożona sfera życia chłopskiego, a zatem charakterystyczne dla kultury ludowej zwyczaje, stereotypy, struktura społeczna, rodzaj wykonywanych prac itd., ulega gwałtownym przemianom. Krzyżują się także u północno-zachodnich podnóży Tatr przeszłość ze współczesnością, czemu z ciekawością przyglądają się Spiszacy. Informatorzy zwracają m.in. uwagę na zanik więzi społecznych, odejście od pracy na roli i wypasu bydła, poprawę sytuacji ekonomicznej czy większą mobilność mieszkańców, por. np.

nikt nie zamykał drzwi nikt ani z... y tego y żaden nie miał przy drzwiach z... na zamek żeby dzwonił na dzwonek ne bo... no to teraz takie nastalo nie wejdzie do mieszkania ino na... ino dzwonek dzwonek i i i dawniej każdy wchodził Boga chwalił i... a dziś jak otworzysz dzwierzę co chcesz? (kobieta, ur. 1932, Krempachy);

nie było prędeż telewizorów nie było nic cóż było przecież nie było nic my nigdzie nie wiedziały i uczyły się dzieci bo lem do szkoły szły i ze szkoły jak przyszły już trza było iść czy paść czy to robić czy za ojcami na rolę iść trza było czy siekać czy grabać odkla te telewizory nastaly tak coraz teraz to już lem nie lem telewizory bo jeszcze telewizory byłoby nic ale teraz jak te komputery i te komórki to już te dzieci nie chcą się ani uczyć ani nic lem w komórkach dłubią [...] i dziś ani nie pasą ani na roli już mało kto robi (kobieta, ur. 1936, Niedzica);

pierwej tak ludzie nie jeździli jak teraz do Kanady czy do Ameryki kiedy kto chce to jedzie jak pojechał to był tam dużo roków nie przyjechał aż potem na starość przyjechał no to ludzie zaczęli gadać widzisz Kanadziarz przyjechał (kobieta, ur. 1936, Niedzica).

8. ZAKOŃCZENIE

Zagęszczenie granic politycznych, historycznych, etnicznych, religijnych czy językowych stanowi – jak pisze Andrzej Sadowski – „czynne wyposażenie kulturowe

¹² Przykłady i ich definicje zaczerpnięto z *Korpusu Spiskiego*.

mieszkańców”, bywa „składnikiem współczesnej świadomości lub pamięci społecznej” (Sadowski 2008, 20). Nie inaczej jest w wypadku polskiego Spisza, jak dowiodła analiza. Kontaminacja pierwiastków polskich i słowackich, a także węgierskich, niemieckich, żydowskich, romskich i wołoskich czyni go obszarem wyjątkowym na tle innych regionów geograficzno-historycznych.

Obecnie teren zamieszkują przede wszystkim górale spiscy, deklarujący narodowość polską lub – w mniejszym zakresie – słowacką, ukształtowaną pod wpływem czynników od nich niezależnych (zmiany granicy). Podstawowe narzędzie komunikacji lokalnej stanowi dość dobrze zachowana i wartościowana pozytywnie gwara spiska, niwelująca różnice tożsamościowe i językowe. Zgodnie z klasyfikacją Józefa Chlebowczyka (1983) Spisz można zatem uznać za pogranicze strefowe, zasiedlone przez społeczeństwa pokrewne. Współcześnie brak na Spiszu ostrych konfliktów na tle etnicznym lub narodowościowym. Ujawniająca się w wypowiedziach polskich informatorów dezaprobaty wobec Słowaków jest wynikiem złożonych procesów historycznych i politycznych, a drobne nieporozumienia nie utrudniają funkcjonowania we wspólnocie, którą znamionują raczej wzajemna tolerancja i życzliwość. Dokonany przegląd materiału pokazuje, że Spiszaków charakteryzuje jednocześnie poczucie odrębności etnicznej i językowej oraz niechęć wobec tego, co inne, obce, nieznanne. Ta opozycja ujawnia się w wyodrębnionych rodzajach pograniczy i leży u podstaw etnocentryzmu ludowego, czyli wartościującej postawy cechującej się afirmatywnym stosunkiem do własnej kultury bądź grupy etnicznej czy religijnej, a jednocześnie deprecjonującym nastawieniem do grupy obcej (Pałubicki 1998, 57).

BIBLIOGRAFIA

- Barwiński, M. 2014. „Podlasie jako region pogranicza”. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej* 3: 281–306.
- Bednarczuk, L. 2018. *Początki i pogranicza polszczyzny*. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Bogoczová, I., i M. Bortliczek. 2014. *Jazyk přihraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR) / Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Chlebowczyk, J. 1983. *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Gała, S. 1994. *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe. Cz. 1*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Greń, Z. 2000. *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Grochola-Szczepanek, H. 2007. „Językowy obraz mieszkańca pogranicza polsko-słowackiego w tekstach gwarowych”. W *Ponad granicami. Kultura, literatura i język obszarów pogranicza*, red. J. Kułakowska-Lis i K. Sikora. Krosno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 61–68.
- Grochola-Szczepanek, H. 2012. *Język mieszkańców Spisza. Pleć jako czynnik różnicujący*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- Grochola-Szczepanek, H. 2017. „Nowe badania języka mieszkańców wsi regionu polskiego Spisza”. W *Język w regionie, region w języku 2*, red. B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka i A. Piotrowska-Wojaczyk. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 103–119.
- Grochola-Szczepanek, H., R.L. Górski, R. von Waldenfels, i M. Woźniak. 2019. „Korpus języka mówionego mieszkańców Spisza”. *LingVaria 1*: 165–180.
- Jasiński, Z. 1997. „Rzecz o tożsamości młodzieży polskiej na pograniczu polsko-czeskim”. W *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, red. Z. Jasiński i A. Kozłowska. Opole: Opolska Oficyna Wydawnicza, 85–97.
- Kamocki, J., i M. Skawiński. 2003. „Problemy etniczności a narodowości na przykładzie Spiszu”. W *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz i M. Homza. Levoča–Wrocław: Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 705–716.
- Kantor, R. 1997. „Między identyfikacją narodową a regionalną. Przypadek Polskiej Orawy”. W *Śląsk cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 146–153.
- Knutel, D.G. 2012. „Łemkowszczyzna jako region pogranicza etniczno-kulturowego w świetle zagadnień zasięgu terytorialnego, etnogenezy oraz kwestii wyznaniowych”. W *Fenomen pogranicz kulturowych. Współczesne tendencje. Zbiór prac naukowych*, t. 3, red. L.A. Suchomłynow. Piła–Berdiańsk: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica, 11–24.
- Kroh, A. 2000. „Spisz, Spiś, Zips, Szepes”. W *Spisz. Wielokulturowe dziedzictwo*, red. A. Kroh. Sejny: Pogranicze, 9–24.
- Krzywda, P. 2012. „Charakterystyka geograficzno-historyczna obszaru zamieszkiwanego przez Górali Spiskich”. W *Kultura ludowa Górali Spiskich*, red. U. Janicka-Krzywda. Kraków: Oficyna Wydawnicza Wierchy, 7–34.
- Kulak, I. 2019. „Tożsamość narodowo-etniczna mieszkańców Spiszu (na podstawie badań korpusowych)”. W *Nasz język ojczysty. Różne oblicza tożsamości*, red. R. Mazur i B. Żebrowska-Mazur. Kraków: Wydawnictwo Libron, 67–86.
- Kurek, H. 1995. *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*. Kraków: Universitas.
- Kurzępa, J. 2007. *Socjopatologia pogranicza. Zmiany w życiu społeczności zachodniego pogranicza. Studium socjologiczne*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Labocha, J. 1997. *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Labocha, J. 2009. „Pogranicze językowe w badaniach naukowych”. W *W kręgu języka. Materiały konferencji „Słowotwórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci profesor Zofii Kurzowej, Kraków 16–17 maja 2008*, red. M. Skarżyński i M. Szpiczakowska. Kraków: Księgarnia Akademicka, 143–150.
- Miłosz, Cz. 1995. *Polskie kontrasty. Wykład z okazji otwarcia 25. Szkoły Letniej Kultury i Języka Polskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w lipcu 1994 r.* Kraków: Universitas.
- Moskal, M. 2000. *Świadomość regionalna społeczności Spisza i Orawy na terytorium RP*. Kraków: Władysław Pilarczyk.
- Pałubicki, W. 1998. *Antropologia – filozofia – etyka. Słownik podstawowych terminów i znaczeń*. Gdańsk–Koszalin: Miscellanea.

- Patek, A. 2007. „Sprawa pogranicza spiskiego w polskiej i słowackiej historiografii: stereotypy i interpretacje”. W *Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, red. I. Stawowy-Kawka. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 95–109.
- Popowska-Taborska, H. 1965. *Dawne pogranicze językowe polsko-dolnołużyckie (w świetle danych toponomastycznych)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rieger, J. 2019. *Język polski na Kresach*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Sadowski, A. 1995. *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok: Trans Humana.
- Sadowski, A. 2008. „Pogranicze – pograniczność – tożsamość pograniczna”. *Pogranicze. Studia Społeczne* 14: 17–30.
- Schmidt, P. 1996. „Identyfikacje społeczne ludności pogranicza (podłoże konfliktu spiskopodhalańskiego)”. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Ethnologica* 9: 5–18.
- Sikora, K. 2010. *Spisz – kraina wielu kultur*, fot. Łukasz Olszewski. Łąpsze Niżne, Tarnów: Agencja Fotograficzna Studio-F Łukasz Olszewski.
- Skawiński, M. 2003. „Ludność współczesnego polskiego Spiszu”. W *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz i M. Homza. Levoča–Wrocław: Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 953–957.
- Smułkowa, E. 2016. *Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy Instytutu Sławistyki PAN.
- Sowa, F. 1990. *System fonologiczny polskich gwar*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sowa, F. 2003. „Pogranicze polsko-słowackie (sytuacja językowa na Podhalu, Spiszu i Orawie). *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sanoku* 1: 167–175.
- Szczepeński, M.S. 1999. „Region pogranicza kulturowego w perspektywie socjologicznej. Przypadek Górnego Śląska”. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne* 2: 161–180.
- Wiatr, M. 2016. „Górny Śląsk niczym Afryka. Region pogranicza kulturowego w polskich podręcznikach do historii wydanych po 1989 roku”. W *Colloquium Opole 2015. Pojęcie pokoju i wojny we współczesnej Europie*, red. M. Mazurkiewicz, A. Franke, T. Siwka i M. Mój. Opole: Państwowy Instytut Naukowy. Instytut Śląski w Opolu, 186–213.
- Woźny, A. 2012. „Pasterstwo i gospodarka hodowlana”. W *Kultura ludowa Górali Spiskich*, red. U. Janicka-Krzywdą. Kraków: Oficyna Wydawnicza Wierchy, 65–92.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Korpus Spiski. 2015–2019. „Język mieszkańców Spisza. Korpus tekstów i nagrań gwarowych”. <https://www.spisz.ijp.pan.pl> (1 sierpnia – 15 września 2022).

Polish Spisz as a borderland region. From the perspective of its inhabitants

Keywords: Poland's Spisz region, borderland, language, culture, Spisz Dialect Corpus

ABSTRACT

Poland's Spisz region (a coherent cultural space for more ethnic or religious groups) is a non-international cause of the borderland, understood in a broader scope, i.e. as a sphere of coexistence of various opposing phenomena. Therefore the article is intended to discuss the border types with which we are dealing in the mentioned area. A multidimensional and systemizing view is described from the perspective of the inhabitants of the region, so the research material was taken from the Spisz Dialect Corpus – the database of texts and dialect recordings documenting the Polish language of the Spisz inhabitants (the material included in the corpus is the result of individual and group interviews with people living in villages located in Poland's Spisz region). On its basis, borderlands in various dimensions (geographical, ethnic, religious, linguistic, socio-cultural and temporal) are distinguished in the paper. As a consequence, the text is interdisciplinary: it fits into the subject of Slavic linguistic and cultural contacts, as well as in sociolinguistic, dialectological, anthropological and ethnological research.

In the initial part of the work, the author refers to various aspects of the borderland theory, presents the history of the region in a synthetic way, and in the proper part of the article she combines theoretical knowledge with information received from informants. The review shows that Poland's Spisz region is a special area compared to other geographic and historical regions. It is caused by the contamination of Polish and Slovak elements, as well as Hungarian, German, Jewish, Roma and Wallachian activities. The area constitutes a zonal borderland, inhabited by a Slavic kindred society, which is why the linguistic and cultural division is blurring there. Nowadays, there are no sharp ethnic or national conflicts in Poland's Spisz region, and the characteristic features are the usual ratio of tolerance. However, the review of the material shows as well as, that the Spisz inhabitants are characterized by ethnic and linguistic differences and a reluctance towards what is different, foreign and unknown (it is also the basis of folk ethnocentrism). Their source is the political and historical changes taking place over the centuries.